Grażyna Lewandowicz-Nosał, dr

Biblioteka Narodowa

Instytut Książki i Czytelnictwa

g.lewandowicz@bn.org.pl

Biblioteki publiczno-szkolne w Polsce. Wczoraj, dziś, jutro?

School-public libraries in Poland. Yesterday, today, tomorrow?

Grażyna Lewandowicz-Nosał – pracuje w Instytucie Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej. Specjalistka w zakresie bibliotek publicznych dla dzieci, literatury dla dzieci i młodzieży. Członek Polskiej Sekcji IBBY, kolegium redakcyjnego czasopism „Guliwer. Czasopismo o książce dla dziecka” i „Poradnik Bibliotekarza”. Juror ogólnopolskiej nagrody literackiej im. K. Makuszyńskiego.

Wybrane publikacje:

- *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań* [Public libraries for children in Poland], 2003
- *Biblioteki publiczne dla dzieci. Wczoraj i dziś. Poradnik* [Public libraries for children. Yesterday and today. A guide], 2008
- *Dzieci, Młodzież – Internet – Biblioteka. Wytyczne IFLA Sekcji Bibliotek dla Dzieci i Młodzieży* [Children, Young Adults – Internet – Library. Guidelines by IFLA Libraries for Children and Young Adults Section], 2009, [współred.]
- *Książki dla najmłodszych. Od zera do trzech. Poradnik* [Books for the youngest. From 0 to 3. A guide], 2011
- *Od czterech do sześciu. Książki dla przedszkolaka* [From 4 to 6. Books for the preschooler], 2012
- *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań* [Public libraries for children in Poland. Research report], 2013.

Grażyna Lewandowicz-Nosał – PhD, working at the Book and Readership Institute, National Library of Poland. Specialist on children's public libraries and literature for children and youth. Member of the IBBY Polish Section, member of editorial boards of "Guliwer. Czasopismo o książce dla dziecka" and "Poradnik Bibliotekarza". She is also a jury member of the Kornel Makuszyński literary prize.

Wstęp

Celem autorki artykułu jest przybliżenie złożonego tematu, jakim jest organizacja i funkcjonowanie bibliotek publiczno-szkolnych w Polsce. Jest on obecny w życiu bibliotek, na łamach prasy, głównie fachowej, od ponad 40 lat. Niezmienne jest to problem wzbudzający emocje i kontrowersje, ostatnio, czego przykładem jest akcja „Stop Likwidacji Bibliotek” (2013)¹, głównie emocje. Ma więc swoją historię i tradycję, ma też swoje miejsce w badaniach podejmowanych w Instytucie Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej (BN) (Białkowska B. 1992, s. 82; Rusek A., Przybyszewski W. 1998; Budyńska B., Krajewska A. M. 2002; Lewandowicz-Nosal G. 2012).

Interesujące jest przedstawienie sposobu zapewniania dostępu do książki i informacji na dwóch płaszczyznach – prawnej – czyli np. akty prawne pozwalające, lub nie, na działalność tego typu placówek – oraz organizacyjnej. Dla ogólnego rozumienia zjawiska ważne jest zachowanie chronologii wydarzeń. W tekście uwzględniono punkt widzenia przedstawicieli bibliotek publicznych. Zapewne inaczej ten problem widzieliby przedstawiciele bibliotek szkolnych.

W Polsce mamy do czynienia z kilkoma typami bibliotek. Należą do nich: biblioteki publiczne, naukowe, pedagogiczne, szkolne, specjalne (więzienne, szpitalne), kościelne, zakładowe. Wykaz bibliotek wg Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) nie stanowi pełnego i rozłącznego ich obrazu, o czym można się było przekonać w chwili opracowywania Raportu o stanie bibliotek w Polsce (Budyńska B. [i in.] 2014). Wymienione typy bibliotek są wyodrębniane ze względu na różne kryteria, tworzą sieci organizacyjne, własne struktury, mają określone funkcje i zadania, środowiska, które obsługują, kompletowane przez siebie zbiory (Tamże).

Specyficzną formą organizacyjną są tzw. biblioteki łączone. Można tu wyodrębnić dwie kategorie połączeń – biblioteki łączone z innymi bibliotekami oraz biblioteki łączone z innymi instytucjami/organizacjami. Biblioteki publiczno-szkolne lub szkolno-publiczne (termin używany w zależności od lokalizacji) znajdują się gdzieś pośrodku. Z jednej strony teoretycznie łączona jest biblioteka publiczna lub jej filia z biblioteką szkolną, ale ta ostatnia nie jest jednostką samodzielną, gdyż wchodzi w skład większej struktury, jaką jest szkoła.

Biblioteki publiczne i szkolne, co wydaje się dość oczywiste, różnią się od siebie pod wieloma względami. Po pierwsze, jest to misja, którą mają do spełnienia. Biblioteka publiczna to lokalne centrum życia kulturalnego i naukowego, miejsce wypełnienia czasu wolnego obywateli, w którym mamy do czynienia z wolnym

¹ Akcja rozpoczęta przez środowisko skupione przy miesięczniku „Biblioteka w Szkole” po ogłoszeniu przez Ministra Administracji i Cyfryzacji Michała Boniego zmian w projekcie ustawy o warunkach świadczenia usług przez jednostki samorządu terytorialnego.

dostępem do informacji dla osób w różnym wieku, według ich indywidualnych zainteresowań. Instytucja, z której korzysta się przez całe życie. Biblioteka szkolna wspiera przede wszystkim życie i zadania programu szkolnego, jest dostępna głównie dla uczniów i nauczycieli. Gromadzi materiały potrzebne do realizacji programu nauczania, monitoruje dostęp uczniów do materiałów odpowiednich do ich wieku. Dostęp do biblioteki publicznej jest swobodny, otwarta jest przede wszystkim w godzinach popołudniowych, coraz częściej w weekendy, natomiast dostęp do biblioteki szkolnej w budynku szkoły jest ograniczony, uwarunkowany głównie bezpieczeństwem dzieci (szkoły są zamykane przed osobami z zewnątrz). Biblioteka szkolna jest otwarta w godzinach pracy szkoły, ale najczęściej krócej niż sama placówka, zamknięta w weekendy, ferie i wakacje. W bibliotece publicznej obowiązują ogólne standardy zachowań, w szkolnej – obowiązują określone regulaminem szkoły zasady zachowań uczniów. Różnice ujawniają się też przy wykształceniu personelu, sposobie zatrudniania, godzinowym wymiarze czasu pracy. Nieobojętne jest patrzenie na podstawową zasadę, jaką kieruje się biblioteka publiczna – jest nią dobrowolność korzystania, brak przymusu, do biblioteki szkolnej każdy uczeń musi być zapisany i, przynajmniej teoretycznie, z niej korzystać. To, co podobne w obu typach bibliotek, to grupa wiekowa obsługiwana przez obie placówki, są nimi uczniowie, oraz – częściowo – gromadzone zbiory (lektury szkolne, beletrystyka dla dzieci i młodzieży, księgozbiór podręczny).

Przyjrzyjmy się zatem, w jaki sposób organizowane były biblioteki publiczno-szkolne w Polsce w ostatnim czterdziestoleciu. Zmiany ilościowe zachodzące w latach 1996-2012 prezentuje Tabela 1. Najwięcej tego typu placówek odnotowano w roku 2004, w kolejnych latach ich liczba systematycznie się zmniejszała.

Tabela 1. Liczba bibliotek publiczno-szkolnych w Polsce w latach 1996-2012

Rok	Liczba bibliotek publiczno-szkolnych	Rok	Liczba bibliotek publiczno-szkolnych
1996	227	2005	260
1997	179	2006	250
1998	201	2007	233
1999	303	2008	215
2000	355	2009	210
2001	340	2010	189
2002	319	2011	185
2003	317	2012	167
2004	394		

Źródło: oprac. własne na podst. kolejnych lat rocznika statystycznego *Biblioteki Publiczne w Liczbach* (1996-2012).

Pomysł łączenia bibliotek pojawił się już pod koniec lat 50. XX wieku na Dolnym Śląsku w powiecie wałbrzyskim. Dotyczył głównie łączenia bibliotek publicznych z bibliotekami uzdrowiskowymi, zakładowymi w dużych zakładach pracy, później z bibliotekami szkolnymi. W latach 60. XX wieku w rejonach, gdzie powstawały PGR-y (np. woj. olsztyńskie) łączono biblioteki publiczne z bibliotekami PGR-ów (Jakubiec H. 1986, s. 8-10).

W 1957 r. z inicjatywą połączenia trzech instytucji (Miejskiej Biblioteki Publicznej [MBP], Biblioteki Uzdrawiskowej i Biblioteki Funduszu Wczasów Pracowniczych [FWP]) wystąpił Leon Gruder, dyrektor MBP w Szczawnie Zdroju, do czego doszło w praktyce w 1960 r. Biblioteka jako publiczno-uzdrawiskowa funkcjonowała do 1991 r. (31 lat), kiedy to dyrekcja uzdrawiska w Szczawnie Zdroju z przyczyn ekonomicznych wypowiedziała warunki umowy (*Biblioteka w Szczawnie Zdroju* [online]).

Powody, które były podstawą do dokonywanych wówczas połączeń to: duża liczba małych bibliotek w małych miejscowościach, źle zaopatrzonych w zbiory, działających w trudnych warunkach lokalowych i finansowych, brak stabilnej, wykształconej kadry (Wołosz J. 1969a; Tenże 1969b).

Warunki, na jakich dokonywano połączeń, to umowa zawierana przez Powiatowe Biblioteki Publiczne, Wydział Kultury Prezydium Powiatowej Rady Narodowej oraz Inspektorat Oświaty i/lub Zarząd Uzdrawiska. Cechą charakterystyczną tamtego okresu był szeroki zakres połączeń, fuzje obejmowały kilka różnych typów placówek. Łączenia były pozytywnie oceniane przez środowisko, nie były elementem konfliktu.

Trzeba też wspomnieć, że do 1968 r. obowiązywał *Dekret o bibliotekach z 1946 r.*, w którym zapisano okresową możliwość przejmowania przez biblioteki szkolne obowiązków bibliotek publicznych. W *Dekrecie* dopuszczono takie rozwiązanie:

Do czasu zorganizowania pełnej sieci bibliotek publicznych funkcje bibliotek publicznych pełnić będą, na zarządzenie Ministra Oświaty, przystosowane do tego biblioteki szkolne, przede wszystkim przez udostępnienie swoich księgozbiorów wszystkim obywatelom danego terenu (Dekret z dnia 17 kwietnia 1946 r..., art. 15, ust. 1).

W tym zapisie można doszukiwać się pierwszego uzasadnienia dla możliwości obsługiwanian przez biblioteki szkolne społeczności lokalnej.

Dekada lat 70. XX w.

Szerszą inicjatywę łączenia bibliotek publicznych ze szkolnymi podjęto na początku lat 70. XX wieku w woj. olsztyńskim, nazwano ją „eksperymentem olsztyńskim”. Decyzje dotyczące połączeń zapadały na szczelbu partyjnym. Je-

sienią 1972 r. pracę rozpoczęło pięć bibliotek publiczno-szkolnych w powiecie bartoszyckim. Opracowano zasady porządkujące organizacyjnie sprawę połączeń. Działania miały charakter zaplanowany, przemyślany, zorganizowany i monitorowany (Burakowski J. 1973; Tenże 1974). Obowiązywała już nowa ustawa o bibliotekach z 1968 r. (*Ustawa z dnia 9 kwietnia 1968 r...*).

Główne założenia ówczesnego eksperymentu to:

1) ożywienie czytelnictwa na wsi, 2) aktywizacja księgozbiorów szkolnych, większa dostępność zbiorów dla ogółu mieszkańców, 3) zapewnienie ciągłości obsługi czytelniczej młodzieży, tak aby kończąc szkołę podstawową nie pozostawiała poza biblioteką, tylko mogła z niej nadal korzystać (Burakowski J. 1973, s. 7).

Moment eksperymentu zbiegł się z reorganizacją funkcjonowania szkół podstawowych na wsi – tworzone wówczas zbiorcze szkoły gminne i szkoły filialne o obniżonym poziomie organizacyjnym cztero- lub sześcioklasowe. Być może w połączeniach chodziło także o wykorzystanie lokali szkolnych po wprowadzeniu reformy oświaty. Beneficjentem tego rozwiązania miało być środowisko szkolne. Po połączeniu szkoły zyskiwały dłużej działające biblioteki, z fachową obsługą, dostępne dla dzieci i młodzieży spoza szkoły, współpracujące z dyrektorami szkół.

Jednym z pierwszych oponentów połączeń była Aleksandra Niemczykowa, która argumentowała, że w każdej szkole musi być biblioteka (1975, s. 100).

Dekada lat 80. XX w.

Nową dekadę otwierają ministerialne „Zasady współpracy bibliotek publicznych z bibliotekami szkolnymi i pedagogicznymi” będące urzędowym podsumowaniem eksperymentu olsztyńskiego (1980). W dokumencie, obok silnie akcentowanej współpracy między tymi grupami bibliotek, znalazł się zapis dotyczący możliwości powoływania bibliotek publiczno-szkolnych. Mimo że w tym okresie sprawa połączeń nadal była ograniczona praktycznie do terenu woj. olsztyńskiego (obejmowała wybrane rejony kraju), a organizacja samych bibliotek publiczno-szkolnych wyraźnie straciła na dynamice (w latach 1981-1983 przybyły zaledwie dwie biblioteki w woj. olsztyńskim (Burakowski J. 1984, s. 107), łączenie pozostało sprawą kontrowersyjną. W 1984 r. zorganizowano konferencję poświęconą realizacji zasad, na której nie tylko nie wypracowano wspólnego stanowiska w sprawie łączenia, ale co więcej, nastąpiło usztywnienie stanowisk strony oświatowej i strony bibliotek publicznych (Michnal W. 1984).

W tym samym, 1984 r., uchwalono *Ustawę o upowszechnianiu kultury*, która spowodowała, że zaczęto mówić o różnych typach połączeń (*Ustawa o upowszechnianiu kultury...*).

Pod koniec lat 80. w argumentach dotyczących łączenia bibliotek coraz silniej eksponowano wątek ekonomiczny. Celem połączeń stała się racjonalizacja i obni-

zenie kosztów usług bibliotecznych. Mniejsze zainteresowanie problemem można też zapewne wiązać z ogólną sytuacją w kraju – strajki, powstanie NSZZ „Solidarność”, w konsekwencji wprowadzenie stanu wojennego.

Dekada lat 90. XX w.

Sytuacja dotycząca łączenia bibliotek uległa gwałtownej zmianie na początku nowej dekady, a związana była z przeobrażeniami w całym kraju, powstaniem nowego ustroju państwa. W roku 1990 została uchwalona *Ustawa o samorządzie terytorialnym*, zgodnie z którą organizatorem bibliotek na terenie gminy stał się samorząd (samorząd przejął zadania w zakresie nadzoru nad instytucjami kultury), kolejne dwie ważne ustawy uchwalono w 1991 r. – *Ustawę o systemie oświaty* oraz *Ustawę o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej*. Nową *Ustawę o bibliotekach* uchwalono dopiero w 1997 r. (bardzo późno w stosunku do innych ustaw) (*Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r...*).

Początek lat 90. XX w. charakteryzował się dużą destabilizacją sieci bibliotek publicznych (likwidacja punktów i filii bibliotecznych), był to okres lawinowej i chaotycznej fali łączeń, jakiej dokonywały samorządy, swoje decyzje motywując jedynie czynnikami ekonomicznymi i szukaniem wszelkich oszczędności, bez oglądania się na jakiegokolwiek względy merytoryczne. Wsparcie zyskały m.in. ze strony wiceministra kultury i sztuki Stefana Starczewskiego, który łączenie bibliotek uzależniał od lokalnych uwarunkowań, a sam problem, jego zdaniem, należało traktować elastycznie (Pisanko J. 1991).

Duże, trwające aż po dzień dzisiejszy, zamieszanie wokół łączenia bibliotek publicznych i szkolnych wprowadziła wymieniona *Ustawa o systemie oświaty* z 1991 r., w której zapis o obligatoryjnym prowadzeniu przez każdą szkołę biblioteki został zmieniony na *zapewnienie uczniom możliwości korzystania z biblioteki*, zatem w wielu interpretacjach prawnych eksponowano zniesienie obligatoryjności prowadzenia przez szkołę biblioteki i możliwość przejęcia obsługi szkół przez biblioteki publiczne.

Pod względem ilościowego rozwoju bibliotek łączonych dekadę lat 90. można, za Barbarą Budyńską, podzielić na dwa podokresy: 1) 1990-1994, kiedy powstało 36% ogólnej liczby bibliotek publiczno-szkolnych oraz 2) 1995-1998 – wówczas powstało 46% ogólnej liczby tego typu bibliotek (Budyńska B., Krajewska A. M. 2002, s. 17).

Do dyskusji o problemie bibliotek publiczno-szkolnych włączyły się dwa nowe środowiska – redakcja czasopisma „Biblioteka w Szkole” z jego twórcą i redaktorem naczelnym Juliuszem Wasilewskim oraz środowisko nauczycieli-bibliotekarzy skupione w Towarzystwie Nauczycieli Bibliotekarzy Szkół Polskich (TNBSP). Również w 1994 r. swoje stanowisko w sprawie łączenia bibliotek pu-

blicznych i szkolnych wyraził Związek Nauczycielstwa Polskiego (ZNP) i było to stanowisko przeciwne łączeniu (*Stanowisko Związku Nauczycielstwa Polskiego...* 1994).

W 1996 r. podczas konferencji dyrektorów Wojewódzkich Bibliotek Publicznych (WBP) w Starych Jabłonkach (woj. olsztyńskie) zaprezentowano i dyskutowano projekt *Zasad współpracy i łączenia bibliotek publicznych z bibliotekami szkolnymi*. Nie został on szerzej upubliczniony. Jednocześnie, na konferencji obie strony pozostały przy swoich stanowiskach, choć można odnieść wrażenie, że bibliotekarze bibliotek publicznych byli bardziej otwarci na dyskusję o różnych modelach organizacji bibliotek (m.in. stanowisko Jerzego Maja).

Zgodnie z zapisami uchwalonej w 1997 r. *Ustawy o bibliotekach* nie zabraniano wprost łączenia bibliotek z innymi instytucjami, natomiast wprowadzono ustawowy zakaz łączenia z bibliotekami szkolnymi i pedagogicznymi. Art. 13 *Ustawy* brzmiał:

Organizator może dokonać połączenia, podziału lub likwidacji biblioteki. [...] Przepisów ust. 2-4 nie stosuje się do bibliotek szkolnych i pedagogicznych (art. 13, ust. 1-6).

Jednocześnie w artykule 22.1 *Ustawy o bibliotekach* zapisano, że w każdej szkole jest prowadzona biblioteka szkolna.

Biblioteki szkolne oraz biblioteki innych placówek systemu oświaty służą realizacji programów nauczania i wychowania, edukacji kulturalnej i informacyjnej dzieci i młodzieży oraz kształceniu i doskonaleniu nauczycieli. W tym celu w każdej szkole publicznej jest prowadzona biblioteka szkolna (art. 22.1).

Inaczej sprawę funkcjonowania bibliotek szkolnych zapisano w *Ustawie z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty*:

Do realizacji zadań statutowych szkoła publiczna powinna zapewnić uczniom możliwość korzystania z [...] biblioteki (art. 67, ust. 1).

Tak niejednoznacznie sformułowane przepisy w obu ustawach powodowały różne możliwości interpretacyjne.

Dopiero w świetle nowelizacji ustawy o bibliotekach z 2001 r. jednoznacznie zakazano łączenia bibliotek publicznych z innymi instytucjami utrzymując jednocześnie zakaz łączenia z bibliotekami szkolnymi i pedagogicznymi:

Biblioteki publiczne nie mogą być łączone z innymi instytucjami oraz z bibliotekami szkolnymi i pedagogicznymi (Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r..., art. 13, ust. 7).

Nie na długo, gdyż w 2011 r., nowelizując *Ustawę o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej* z 1991 r., ponownie uchwalono zgodę na łączenie bibliotek publicznych z innymi instytucjami kultury, głównie chodziło o połączenia z domami kultury, utrzymano jednocześnie ustawowy zakaz łączenia bibliotek publicznych i szkolnych oraz pedagogicznych (*Ustawa z dnia 25 października 1991 r...*).

Lata 2000-2012

W artykułach publikowanych na łamach prasy fachowej nie ma już praktycznie dyskusji merytorycznej dotyczącej łączeń, pozostaje dyskusja wykorzystująca hasła i emocje. Największe rozbudził tzw. „eksperyment wrocławski i jarociński” (zapoczątkowany we Wrocławiu w 2005 r., realizowany od 2009 r.) bardzo mocno oprotestowany przez środowiska bibliotekarzy-nauczycieli skupione wokół „Biblioteki w Szkole” i TNBSP. Pisano o „wrogim przejęciu”, łączeniu w „białych rękawiczkach”, „cwaniackim wykorzystywaniu luk prawnych”, „gwałceniu prawa”, o tym, że łączenia zakorzeniły się w świadomości społecznej i jest na nie przyzwolenie (Słowik J. 2009; Wasilewski J. 2007; Staniów B. 2008).

Eksperyment wrocławski polegał na przejęciu przez filie biblioteki miejskiej obsługi szkół, w Jarocinie dokonano połączenia filii miejskich z bibliotekami szkolnymi. Początkowo zgodę na takie działania w Jarocinie wyraziło Ministerstwo Edukacji Narodowej (MEN), w kolejnym piśmie, po interwencji ZNP, zgoda została cofnięta (Schmidt F. 2011). Pikanterii całej sprawie dodaje fakt, że przez wiele lat w Jarocinie działała ogólnopolska szkoła kształcąca bibliotekarzy na poziomie średnim.

W środowisku bibliotek publicznych w dyskusji o łączeniu zaczął dominować wątek łączenia bibliotek publicznych z innymi instytucjami, głównie domami kultury, mniejszą wagę przywiązywano do łączenia z bibliotekami szkolnymi, w przeciwieństwie do środowiska bibliotek szkolnych, dla których ta sprawa dalej pozostaje priorytetową.

W 2009 r. Sejmowa Komisja „Przyjazne Państwo” rozpatrywała projekt Związku Gmin Wiejskich RP o wykreśleniu z *Ustawy o bibliotekach* zakazu łączenia bibliotek publicznych z bibliotekami szkolnymi. Projekt został odrzucony.

W 2013 r. problem powrócił przy okazji propozycji ministra Administracji i Cyfryzacji Michała Boniego, a zaowocował skuteczną medialną kampanią „Stop Likwidacji Bibliotek”. W ramach akcji „Sprawne państwo – sprawny samorząd terytorialny” Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji otrzymało od samorządów propozycję zmian regulacji na co dzień stosowanych przez jednostki samorządu terytorialnego. W projekcie z 16 stycznia 2013 r. (*Projekt założeń ustawy o poprawie...* [online]) znalazł się m.in. zapis o *stworzeniu możliwości wykonywania zadań*

biblioteki szkolnej przez bibliotekę publiczną, uruchamiając szeroką, trwającą dwa miesiące, od stycznia do 19 marca 2013 r., dyskusję medialną. W efekcie minister Boni wycofał się z pomysłu, powołano zespół konsultacyjny mający przygotować model współpracy między dwoma typami bibliotek.

Badania Instytutu Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej nad bibliotekami publiczno-szkolnymi

Praktycznie od początku swojego istnienia biblioteki publiczno-szkolne, ich organizacja i działalność były monitorowane w badaniach prowadzonych przez IKiCz BN.

1. 1976 r. – pierwszy sondaż dotyczący funkcjonowania bibliotek publiczno-szkolnych. Objął 8 województw, było to 36 placówek, w tym 19 w woj. olsztyńskim. Sondaż dotyczył głównie lokalizacji tego typu bibliotek (Lewandowicz G. 1994).

2. 1986 r. – badania Barbary Białkowskiej sieci bibliotek publicznych dla dzieci (ankiety ze 161 celowo dobranych bibliotek publicznych dla dzieci z całego kraju) zawierały też informacje od wojewódzkich instruktorów czytelnictwa dziecięcego o 50 bibliotekach publiczno-szkolnych, których dalej najwięcej było w woj. olsztyńskim. Zdaniem autorki, łączenia nie przyjęły się, dotyczyły niewielkiej grupy bibliotek. Białkowska traktowała je jako nową formę obsługi dzieci, będących głównymi beneficjentami tego typu rozwiązania (Białkowska B. 1992, s. 82).

3. 1993 r. – badania Adama Ruska i Witolda Przybyszewskiego przeprowadzone w nowych warunkach ustrojowych były próbą opisanie wpływu reform ustrojowych na organizację i działalność bibliotek publicznych oraz ich odbiór społeczny. W trzech wytypowanych województwach przeprowadzono swobodne wywiady ze 134 bibliotekarzami oraz użytkownikami zlikwidowanych bądź połączonych bibliotek. Ponownie wyróżniono dzieci jako tę grupę, która na połączeniach zyskała najwięcej. We wnioskach opisano niechęć nauczycieli-bibliotekarzy do połączeń płynącą głównie z obawy o utratę miejsc pracy. Wątek zachowania lub utraty miejsc pracy eksponowany był w badaniach bardzo mocno (Rusek A., Przybyszewski W. 1998, s. 119).

4. 1999 r. – badania Barbary Budyńskiej i Anny M. Krajewskiej podjęte po konferencji w Starych Jabłonkach objęły ankietą pocztową ponad 400 bibliotek. Wymieniono w nich powody połączeń: ekonomiczne, lokalowe, merytoryczne i środowiskowe. W efekcie wyróżniono trzy typy połączeń ze względu na ich wewnętrzne zorganizowanie. W podsumowaniu stwierdzono: „warunki funkcjonowania należy ocenić negatywnie. Istnieje wyraźny konflikt dwóch typów bibliotek i zatrudnionych w nich osób. W wyniku sprzecznych dążeń strony nie wywiązują się z nałożonych na nie obowiązków” (Budyńska B., Krajewska A. M. 2002, s. 78).

5. 2012 r. – badania Grażyny Lewandowicz-Nosal panelowe w stosunku do badań z 1999 r. Zrealizowano 80 ankiet pocztowych oraz dwa studia przypadku w Gminnych Bibliotekach Publicznych (GBP) z trzema filiami publiczno-szkolnymi oraz w Powiatowej i Miejskiej Bibliotece Publicznej (PiMBP) prowadzącej 5 filii publiczno-szkolnych (wywiady z bibliotekarzami, ankiety dla czytelników). Utrzymano wnioski co do powodów łączenia, jednoznacznie stwierdzono, że próby opisanie bibliotek publiczno-szkolnych napotykają duże problemy. Ogólnie zauważono spadek tego typu łączności (spadek liczby placówek z ponad 400 w 1999 r. do około 160 w 2012 r.). W ich miejsce powstają raczej filie bibliotek publicznych, które w swoich zadaniach mają obsługę szkół (badania w trakcie opracowania).

W poszczególnych raportach zawarto negatywne opinie o tego typu łączeniach. Nadal brakuje wskaźników oceny ich działalności, brak jest uregulowania statystyki bibliotecznej i systemu zatrudniania pracowników.

Problemy ogólne

Łączenie bibliotek powodowane jest kilkoma problemami natury ogólnej. Przede wszystkim jest to niestabilność aktów prawnych, zwłaszcza w ostatnim dziesięcioleciu. Istnieją wyraźne niedomówienia w zapisach między ustawami o bibliotekach i o systemie oświaty. Sprzeczne okazały się kolejne decyzje MEN w sprawie utworzenia filii publiczno-szkolnych w Jarocinie. Ale przede wszystkim jest to brak definicji czym jest biblioteka publiczno-szkolna, jakie są warunki jej działania. Efektem są różnice w liczeniu tego typu placówek (inne dane w formularzach GUS, inne w sprawozdaniach WBP – np. dość długo w sprawozdaniach GUS w woj. małopolskim funkcjonowała jedna biblioteka publiczno-szkolna, natomiast Biblioteka Wojewódzka konsekwentnie nie uznawała jej za publiczno-szkolną). Jest to problem towarzyszący tym placówkom od chwili ich powstawania, a szczególnie od lat 90. XX w., kiedy biblioteki były organizowane bez żadnych umów. Po trzecie, System Informacji Oświatowej (SIO) nie rejestruje w swoich wykazach bibliotek publiczno-szkolnych. Po czwarte, brak jest refleksji ze strony samorządów dotyczącej organizacji bibliotek, nieumiejętności odpowiedzi na pytanie – po co i dlaczego łączą biblioteki, jedynym argumentem staje się argument ekonomiczny, szukanie oszczędności, niepopartych konkretnymi wyliczeniami.

Dlaczego nie? Dlaczego tak?

Mimo wszystko należy podjąć próbę odpowiedzi na pytanie dlaczego warto, lub nie, dokonywać połączeń.

Argumenty przeciwko łączeniu są następujące:

- 1) łączone są dwie jednostki, z których jedna jest instytucją samodzielną, druga stanowi element większej całości, nie jest jednostką autonomiczną, pojawia się problem podwójnej odpowiedzialności finansowej i merytorycznej,
- 2) brak jest jednoznacznych uregulowań prawnych,
- 3) różnice w sposobie zatrudniania – bibliotekarze publiczni – 40 godzin tygodniowo, kodeks pracy, nauczyciele – 30 godzin, karta nauczyciela; różnice w kwalifikacjach, konflikty kompetencyjne „kto jest ważniejszy”, ogólnie problem pracy zwłaszcza w małych środowiskach, argument generujący konflikty oraz problemy z lekcjami bibliotecznymi i zastępstwami,
- 4) organizacja biblioteki – kłopoty z dostępnością dla dorosłych (hałas dzieci, bariery architektoniczne), w efekcie utrata części czytelników dorosłych, bariery dla dzieci – gdy biblioteka funkcjonuje w odrębnej, zamkniętej części budynku nauczyciele ograniczają dostęp dzieciom, zaburzony jest proces dydaktyczny. Podwójna rejestracja czytelników (nie musi tak być), sprawa własności komputerów i dostępu do sieci łącznie z serwisowaniem sprzętu; ogólniejszy, nadrzędny problem bezpieczeństwa szkół,
- 5) problem kosztów połączenia, ogólniej – budżetu połączonej placówki i sprawy własności.

Argumenty za łączeniem:

- 1) ważna rola samorządu jako organizatora bibliotek i organu prowadzącego szkoły,
- 2) łączenie może być rozwiązaniem dla małych środowisk lokalnych, raczej w szkołach podstawowych,
- 3) ekonomia – oszczędność na opłatach za lokal i media,
- 4) racjonalizacja zakupów nowości, poszerzenie oferty części szkolnej,
- 5) większa dostępność dla uczniów (biblioteka czynna w ferie, wakacje, po południu).

Jak to robią inni?

Temat bibliotek publiczno-szkolnych ma swoją bogatą literaturę przedmiotu. Nie jest to problematyka specyficznie polska, podobne placówki powstawały i powstają w wielu krajach. Należą do nich m.in. Stany Zjednoczone, Kanada, Australia, kraje skandynawskie (przede wszystkim Norwegia i Szwecja), także Izrael, Grecja (Aaron S. L. 1978, Zybert E. B. 2001), z bliższych nam regionów – Słowacja (nowe zjawisko w tym kraju obserwowane od 2001 r. – 9 bibliotek publiczno-szkolnych, 19 w 2004 r., oraz umieszczanie filii biblioteki publicznej w szkole – 13 w 2001, do 52 w 2004 r.) (Pangrácová H., Cenigová R. 2005).

Przyglądając się funkcjonowaniu tego typu bibliotek za granicą należy zawsze uwzględnić różnice kulturowe, prawne, organizacyjne, zastanowić się czy, w jaki sposób, w jakim zakresie możliwa/konieczna jest adaptacja obcych modeli do polskich warunków. Wszędzie tego typu rozwiązania nie są uważane za typowe, ale za wyjątkowe (podobnie jest ze sprawą bibliobusów), do połączeń dochodzi tam, gdzie społeczność lokalna nie jest w stanie zapewnić dwóch odrębnych, dobrze działających bibliotek. Wszędzie, bardzo mocno przy ich tworzeniu, podkreślany jest czynnik ekonomiczny. Najbardziej precyzyjni i zorganizowani są Amerykanie, którzy na użytek bibliotek połączonych opracowują bardzo szczegółowe wytyczne (m.in. stany Wisconsin, Iowa, Minnesota). Przeprowadzają też analizy, z których wynika, że na ich terenie tego typu działania nie są skutecznym rozwiązaniem służącym zapewnieniu mieszkańcom jak najlepszej jakości usług bibliotecznych (np. New Jersey), a prace powinny się skupić na współpracy między różnymi typami bibliotek, głównie publicznymi oraz szkolnymi i tego typu propozycje też są licznie prezentowane.

Proponowana współpraca przedstawiana i omawiana jest na różnych poziomach, od gromadzenia zbiorów, poprzez dostęp do katalogów i baz danych, po centra odrabiania prac domowych w bibliotekach publicznych obsługiwane przez nauczycieli czy programy rodzinnej alfabetyzacji.

Przy połączeniach zalecane jest dokonanie dokładnej analizy poprzedzającej działanie, polegającej na rozpoznaniu potrzeb społeczności lokalnej, opracowanie strategii działania, w tym odpowiedzi na pytanie „dlaczego podejmowana jest taka próba?”. Gdy już do połączeń dochodzi, to najczęściej w gminach od 3 000 do 10 000 mieszkańców, na wiejskich, słabo zaludnionych obszarach borykających się z problemami finansowymi. Jednak zawsze usługi biblioteczne są postrzegane w kontekście ogólnych usług gminy. Zawsze też powoływany jest zespół zarządzający połączoną biblioteką.

Przy planowaniu połączenia zwracana jest uwaga na różnice między biblioteką szkolną a biblioteką publiczną. Ta pierwsza jest integralną częścią systemu nauczania, kształcenia, uczeń jest postrzegany jako część grupy, klasy szkolnej, natomiast biblioteka publiczna traktuje ucznia indywidualnie jako dziecko, jako jednostkę. Podkreślana jest sztywność struktur szkolnych i elastyczność bibliotek publicznych, kierujących się zasadą „klient, nasz pan”. Jest to bardzo zakorzeniony w misji amerykańskich bibliotek publicznych, w odróżnieniu od bibliotek europejskich, prymat czytelnika nad zbiorami. Ważny jest czytelnik i jego satysfakcja z bibliotecznych usług, gdyż są one finansowane z jego podatków.

Amerykański badacz zjawiska Ken Haycock wymienia 10 kryteriów potencjalnego sukcesu bibliotek publiczno-szkolnych. Zalicza do nich:

- 1) *środowisko mniejsze niż 10 000 mieszkańców,*
- 2) *podpisana umowa dotycząca administrowania i działalności biblioteki,*

- 3) *połączone usługi,*
- 4) *wsparcie i zaangażowanie gminy,*
- 5) *pragnienie dyrektora szkoły w osiągnięciu sukcesu,*
- 6) *wsparcie nauczycieli,*
- 7) *współpraca między personelem biblioteki publicznej i biblioteki szkolnej,*
- 8) *wysoko motywowany kierownik profesjonalista,*
- 9) *brak ograniczeń w dostępie do zbiorów i obiegu dokumentów,*
- 10) *oddzielna przestrzeń dla dorosłych* (Haycock K. 2006).

Podsumowanie

Pytanie: łączyć czy nie? to przede wszystkim pytanie o funkcje bibliotek, sposób ich organizacji, tożsamość (*identity*) – czym placówka ma być, o utrzymanie kulturowej funkcji bibliotek zwłaszcza publicznych, ocalenie ich tradycji jako miejsca azylu psychicznego, spokoju, ciszy, pracy umysłowej.

Próbując patrzeć na sprawę szerzej, jest to pytanie o sposób organizacji dostępu do książek (wypełnienie czasu wolnego), dostępu do informacji, nie tylko w podstawowym zakresie (dostęp do Internetu), ale do płatnych profesjonalnych baz danych. Niewątpliwie jest to jeden z elementów strategii z punktu widzenia polityki bibliotecznej, będącej elementem polityki kulturalnej państwa.

Co dalej? Trudno być prorokiem we własnym kraju, ale warto wiedzieć, że w sejmie nadal znajduje się projekt Związku Gmin Wiejskich RP o dopuszczenie łączenia bibliotek publicznych i szkolnych i niewątpliwie przy silnym lobby samorządowym ten temat, bez jednoznacznego uregulowania prawnego, będzie powracał. Powracał nie tylko merytorycznie, ale może przede wszystkim medialnie, niewykluczone, że już przed najbliższymi wyborami.

Co zatem jest potrzebne? Po pierwsze, istnieje potrzeba jednoznacznych uregulowań prawnych, co przy dwóch silnych lobby – grupie samorządowej i lobby nauczycielskim, często mocno ząbających się, funkcjonujących w ramach naczyń połączonych jest trudne. Po drugie, należy dążyć do wypracowania własnej strategii organizacji tego typu placówek, ze świadomością, że nie jest to rozwiązanie typowe, ale szczególne. Przy czym najmniej przewidywalny czynnik tych działań, to czynnik ludzki.

Bibliografia

- Aaron S. L. (1978), *Combined school public library programs: an abstract of a national study*, "School Media Quarterly", vol. 7, no. 1, p. 31-53
- Białkowska B. (1992), *Wybrane zagadnienia organizacji i wyposażenia bibliotek publicznych dla dzieci*, Warszawa, Biblioteka Narodowa, ISBN 83-7009-077-X
- Biblioteka w Szczawnie Zdroju* [online], [dostęp: 27.08.2013], dostępny w Internecie: <<http://www.bibliotekaszczawnozdroj.pl>>
- Biblioteki Publiczne w Liczbach (roczniki 1996-2012) [online], Warszawa, Biblioteka Narodowa, [dostęp: 23.09.2012], dostępny w Internecie: <<http://www.bn.org.pl>>
- Budyńska B. [i in.] (2014), *Raport o bibliotekach w Polsce za 2012 rok*, Warszawa, Biblioteka Narodowa, (maszynopis)
- Budyńska B., Krajewska A. M. (2002), *Biblioteki publiczno-szkolne. Biblioteki publiczne usytuowane w szkołach*, Warszawa, Biblioteka Narodowa, ISBN 83-7009-319-1
- Burakowski J. (1973), *Biblioteki publiczno-szkolne po roku*, „Bibliotekarz Olsztyński”, nr 3, s. 7-9
- Burakowski J. (1974), *Biblioteki publiczno-szkolne w woj. olsztyńskim*, „Bibliotekarz”, nr 1-2, s. 1-9
- Burakowski J. (1984), *Publiczne – ale trochę inne*, „Poradnik Bibliotekarza”, nr 4-5, s. 106-108
- Combined school and public libraries: guidelines for decision making* (1998) [online], [access: 31.08.2011], available in the Internet: <<http://WWW.dpi.wi.gov/pld/comblibs.html>>
- Dekret z dnia 17 kwietnia 1946 r. o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi*, Dz. U. 1946, nr 26, poz. 163
- Fitzgibbons S. A. (2000), *School and public library relationships: essential ingredients in implementing educational reforms and improving student learning*, *American Association of School Librarians* [online], [access: 01.09.2011], available in the Internet: <<http://www.ala.org>>
- Haycock K. (2006), *Dual use libraries: guidelines for success*, "Library Trends", vol. 54, no 4, p. 488-500
- Is a combined school/public library right for your community? A guide for decision makers* (2006), Des Moines, State Library of Iowa [online], [access: 22.01.2015], available in the Internet: <<http://www.statelibraryofiowa.org/ld/q-s/school-librarians/combined-sch-pl/guide>>
- Jakubiec H. (1986), *Biblioteki „łączone” w województwie olsztyńskim – geneza, stan, podstawy prawne*, „Bibliotekarz Olsztyński”, nr 1, s. 8-12

- Jointly operated school and public library services in the same location: co-location. A guide to community-based library services* (2000), Minnesota, Library Development and Services Department of Children, Families and Learning, p. 42
- Lewandowicz G. (1994), *Biblioteki publiczno-szkolne* [w:] *W bibliotece dla dzieci*, Warszawa, Fundacja „Książka dla dziecka”, s. 39-42
- Lewandowicz-Nosal G. (2012), *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce: raport z badań*, Warszawa, Biblioteka Narodowa, ISBN 83-7009-627-1
- Maj J. (1996), *Biblioteki publiczne a szkolne. Ich funkcje i wzajemne relacje, przyszłość i perspektywy* [w:] *Biblioteki publiczno-szkolne*, Warszawa-Olsztyn, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Olsztynie, s. 22-28
- Michnal W. (1984), *Współpraca bibliotek publicznych z bibliotekami szkolnymi i pedagogicznymi (refleksje z konferencji olsztyńskiej)*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, nr 1, s. 55-59
- Niemczykowa A. (1975), *O bibliotekach publiczno-szkolnych. Wypowiedź dyskusyjna*, „Bibliotekarz”, nr 5-6, s. 89-101
- Pangráčová H., Cenigová R. (2005), *Stav školských knižnic v letech 2001-2004*, „Knižnica”, R. 6, c. 7, s. 3-6
- Pisanko J. (1991), *Ogólnopolska konferencja „Samorząd terytorialny a biblioteki publiczne”*, „Bibliotekarz”, nr 4, s. 25
- Public libraries and school libraries: perfect together?* (2002), New Jersey Library Association
- Projekt założeń ustawy o poprawie warunków świadczenia usług przez JST z dnia 16 stycznia 2013 r.* [online], [dostęp: 23.09.2014], dostępny w Internecie: <<http://www.stoplikwidacjibibliotek.pl>>
- Rusek A., Przybyszewski W. (1998), *Na wirażu. Biblioteki publiczne wobec zmian ustroju i systemu administracji państwa*, Warszawa, Biblioteka Narodowa, ISBN 83-7009-230-6
- Słowik J. (2009), *Reorganizacja sieci Miejskich Bibliotek Publicznych we Wrocławiu*, „Bibliotekarz”, nr 12, s. 1-3
- Schmidt F. (2011), *Raport na temat reformy bibliotek w mieście i gminie Jarocin* [online], Poznań, [dostęp: 26.01.2015], dostępny w Internecie: <http://tst246.jarocin.pl/pdf/raport_biblioteki.pdf>
- Staniów B. (2008), *Czy nowa ustawa o bibliotekach usankcjonuje łączenie bibliotek?*, „Biblioteka w Szkole”, nr 3, s. 1
- Stanowisko Związku Nauczycielstwa Polskiego w sprawie bibliotek szkolnych* (obszerne fragmenty) (1994), „Głos Nauczycielski”, nr 12, s. 4
- Ustawa o upowszechnianiu kultury oraz o prawach i obowiązkach pracowników upowszechniania kultury, z dnia 26 kwietnia 1984 r.*, Dz. U., nr 26, poz. 129

- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej*, Dz. U. 2001, nr 13, poz. 123, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach*, Dz. U. 2012, poz. 642
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o zmianie ustawy o bibliotekach*, Dz. U. 2001, nr 129, poz. 1440
- Ustawa z dnia 9 kwietnia 1968 r. o bibliotekach*, Dz. U. 1968, nr 12, poz. 63.
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty*, Dz. U. 1991, nr 95, poz. 425
- Wasilewski J. (2007), *Łączenie bibliotek – reaktywacja*, „Biblioteka w Szkole”, nr 4, s. 1
- Wołosz J. (1969a), *Połączone biblioteki w powiecie wałbrzyskim*, „Bibliotekarz”, nr 1, s. 5-8
- Wołosz J. (1969b), *Poszukiwanie nowych dróg*, „Tygodnik Kulturalny”, nr 10, s. 3
- Zasady współpracy bibliotek publicznych z bibliotekami szkolnymi i pedagogicznymi* (1989) [w:] Zarzębski T., *Przepisy prawne dla bibliotek publicznych*, Warszawa, Wydaw. SBP, s. 52-55
- Zybert E. B. (2001), *Israel: 66 konferencja generalna IFLA i sprawy bibliotek szkolnych*, „Poradnik Bibliotekarza”, nr 2, s. 3-8

Abstrakt

Autorka omówiła zasady tworzenia bibliotek publiczno-szkolnych z perspektywy 40 lat ich działalności (1972-2012). Przedstawione zostały wyniki ogólnopolskich badań tych placówek przeprowadzone w Instytucie Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej w 2012 r. Artykuł jest próbą odpowiedzi na pytanie o wady i zalety tego typu rozwiązania organizacyjnego dostępu do bibliotek.

Abstract

In this article author describes the changes in organization and functioning of school-public libraries in Poland during last 40 years (1972-2012), attempting to answer the question about the pros and cons of this type of libraries. She also presents the results of the national research conducted by the Book and Readership Institute (National Library) in 2012.